

חג הסוכות במערכת המועדים

א

הלומד את פרשת המועדים בספר ויקרא (כג) עומד בפני קושי לקראת חתימתה של הפרשה. הפרשה עצמה סדורה לפי סדר כרונולוגי. פתחה בשבת, והתחילה את סדרת המועדים בחג הפסח, שהרי ניסן ראש השנה לרגלים (משנה ראש השנה א א) וחתמה בחג הסוכות. ואחר כך בא נוסח חתימה לפרשה כולה: "אלה מועדי ה' אשר תקראו אתם מקראי קדש... מלבד שבתת ה'" (ויקרא כג לו-לח). והנה שבה התורה במפתיע לדבר על חג הסוכות – "אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג ה' שבעת ימים... ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר... בסכת תשבנו שבעת ימים... למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל..." (שם לט-מג). ושוב חתימה: "וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל" (שם מד).

ותמוה מאוד הוא הפיצול שמפצלת התורה את דבריה לגבי סוכות; חלקם בתוך פרשת המועדות וחלקם לאחריה כנספת. במקום אחר עסקנו בשאלה זאת והבאנו כמה הצעות פתרון (ראה "שמעתי", גיליון 67-68), כאן ננסה לילך בדרך אחרת.

ב

נראה כי חג הסוכות משולב בשתי מערכות:

א. מערכת הרגלים; **ב.** מערכת מועדי ירח האיתנים הוא חודש תשרי. מחד גיסא, שלישי הוא לרגלים, שסדרם: פסח, שבועות וסוכות¹. מאידך גיסא, הרי הוא חותם את מועדי החודש: ראש השנה, יום הכיפורים וסוכות (ושמיני עצרת). אפשר שבפרשת המועדות באו שתי המערכות: המערכת הגדולה היא זו של שלושת הרגלים, ואליה מצורפת מערכת מועדי תשרי. המערכת הגדולה מקיפה את הפרשה כולה. פתיחתה בדיבור: "וידבר ה' אל משה לאמר, דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם מועדי ה'..." (ויקרא כג א-ב), וחתימתה בדיבור מעין זה: "וידבר משה את מעדי ה' אל בני ישראל" (שם מד). ואילו המסגרת הקטנה נתונה כאילו באמצע, בסוגריים, ובה פסוקים כג-לח. ואף בה באה חתימה "אלה מועדי ה'...", ואחריה שבים לסגור את מעגל המועדות, וחוזרים לדבר על חג הסוכות. וכך היא אפוא המסגרת:

פסח; שבועות; [רי"ה, יו"כ, סוכות]; סוכות.

1. או אפשר ששני מועדי סוכות – סוכות ושמיני עצרת – הם כנגד חג הפסח וחג השבועות. שכך אמרו בפסיקתא דרב כהנא, פיסקה כח, על הכתוב: "ביום השמיני עצרת" (במ' כט לה) – "את מוצא, כשם שעצרת של פסח רחוקה חמישים יום, אף זו היתה צריכה להיות רחוקה חמישים יום. ולמה היא סמוכה לחג... אחר החג ימות הגשמים, והדרכים טרחות". ולפי זה יקבילו שבעת ימי הסוכות לשבעת ימי הפסח, ואילו יום שמיני עצרת מקביל לחג השבועות.

בכך ניתן להסביר את הפנים השונות שיש לו לחג זה, חג הסוכות. מחד גיסא, הרי הוא חג לאומי ישראלי מובהק: "...כל האזרח בישראל ישבו בסוכות. למען ידעו דרתיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים..." (ויקרא כג מב-מג). מאידך גיסא, יש לחג הסוכות גם בחינה אוניברסלית, והיא באה לידי ביטוי בקרבנות היום, כדבריו של רבי אלעזר: "הני שבעים פרים [שהם סך כל הפרים שהוקרבו בשבעת ימי חג הסוכות] כנגד מי? – כנגד שבעים אומות" (סוכה נה ע"ב).

פן זה של החג בא לידי ביטוי בחזונו של הנביא לאומות העולם, חזון שאותו אנו משמיעים בהפטרת היום: "והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ה'... ולחג את חג הסוכות... זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים אשר לא יעלו לחג את חג הסוכות" (זכריה יד טז-יט).

הפנים "הישראליות" הרי הן מאפיינות את סוכות כחלק ממערכת הרגלים. מערכת זאת היא ישראלית ייחודית. פסח הוא חג שחרורם של ישראל משעבוד מצרים, ובו באה האזהרה: "כל בן נכר לא יאכל בו... תושב ושכיר לא יאכל בו... כל עדת ישראל יעשו אתו" (שמות יב מג-מז). שבועות הוא חג מתן תורה, והיא ניתנה לישראל בייחוד. כיוצא בהם סוכות, שניתן לאזרח בישראל למען ידעו הדורות כי בסוכות הושיב ה' את בני ישראל. אבל סוכות הוא גם חלק ממועדי תשרי, מועדי הדין, והדין הרי הוא נקבע לכל באי עולם, כאמור במשנה: "בראש השנה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון" (ראש השנה א ב). והרי גם עיתו של זה היום נקבע בשל היותו "זה היום תחילת מעשיך וזכרון ליום ראשון", "ועל המדינות בו יאמר..."². ומצינו שיום שביעי של סוכות הוא חיתום גמור, של דין שהחל ברי"ה (זוהר, ויקרא לא ב; "שבלי הלקט" סימן שעא; "ספר המנהיג", הלכות אתרוג לח). ואפשר שאף דין המים, שעליהם נידונים בחג, יש בו המשכיות לדין ראש השנה, שהרי המים הם חיותם של בני האדם. כיום דין, וכחלק ממערכת חגי תשרי, חודש הבריאה, הרי סוכות הוא חג כללי³.

ג

ואולי, שתי מצוות החג – סוכה ודי' מינים – מבטאות את שתי המגמות הללו. מצוות סוכה היא זכר לסוכות, שבהן הושיב הקב"ה את בני ישראל. במהותן של אותן סוכות נחלקו תנאים, ולהלכה נקבעה הדעה, שהסוכות הן ענני הכבוד: "והסוכות שאומר הכתוב, שהושיבנו בהם, הם ענני כבודו, שהקיפן בהם, לבל יכם שמש ושרב" (טור, או"ח, סימן תרכה). אבל ענני כבוד אלו תפקידם היה גם ליצור חיץ של הגנה בין ישראל לבין אומות העולם, ובכך גם לבטא את היותם במדבר "עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב".

2. מתוך תפילת המוסף של ראש השנה. אכן "יום הכיפורים הוא יום קץ סליחה ומחילה לישראל" (רמב"ם, הלכות תשובה ב ז), שכן הוא היום שבו הוריד משה מסיני את הלוחות, ועמו בשורת הסליחה. ושוב הרי הוא יום מתן תורה (סוף מסכת תענית), שהוא יום ייחודי לישראל. אבל חובת היום, חובת התשובה, הרי היא נתבעת מכל באי עולם, ואף ההפטרה שנקבעה למנחה, עיקרה תשובת הגויים, אנשי נינוה, כמפורש בספר יונה.

3. והשווה למסופר במדרש בראשית רבה (יג ד): "גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה אמר לו: אתם יש לכם מועדות ואנו יש לנו מועדות, בשעה שאתם שמחים אין אנו שמחים, ובשעה שאנו שמחים אין אתם שמחים. ואימתי אנו ואתם שמחים – בירידת גשמים...".

לפי זה מבטאת הסוכה את ההסתגרות והייחודיות הלאומית, ולפיכך מודגש "כל האזרח בישראל ישבו בסכות". לעומת זאת, ארבעת המינים, שאותם מנענעים לכל רוח, אפשר שהם מבטאים את הפריצה חוצה, לכיוון אומות העולם. ואכן ארבעת המינים קשורים ביותר בנושא הדין של החג – המים. ובשמחת המים שותפים כל דרי מטה. אף הם, די המינים, עיקר מצוותם במקדש: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים" (וי' כג מ). והמקדש, בידוע שהיו לו גם פנים אוניברסליות, שכן אמור הוא לשמש בית תפילה לכל העמים (יש' נו ז)⁴.

אף בקרבנות היום ראינו ייצוג לאומות העולם. אכן הפן הישראלי המובהק מוצא לו ביטוי גם בפרי החג, בקרבן של שמיני עצרת, שבו היו מקריבים רק פר אחד: "פר יחידי למה? – כנגד אומה יחידה" (סוכה נה ע"ב).

ד

ראיית שתי מצוות החג כמבטאות את שני הכיוונים השונים, והעובדה שעיקר מצוות די' מינים הוא במקדש דווקא, אפשר שיש בה מפתח לפתרון תמיהה: בילקוט שמעוני, על הפסוק "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלקיך..." (דבי טז כא), נאמר: "אפילו בית, אפילו סוכה". מעתה, כיצד אכלו הכוהנים את שיירי המנחות בחול המועד, והרי אכילה זאת זוקקת סוכה, והיא צריכה להיות בעזרה?⁵ ניתן להוסיף על כך תמיהה. מצינו בגמרא: "תניא, אמר ר' יהושע בן חנניה: כשהיינו שמחים שמחת בית השואבה, לא ראינו שינה בעינינו. כיצד? – שעה ראשונה תמיד של שחר, משם לתפילה... משם לתמיד של בין הערביים, מכאן ואילך לשמחת בית השואבה" (סוכה נג ע"ב). תמיהה על כך הגמרא: והלא אי אפשר לו לאדם שלא לישון אפילו ג' ימים רצופים, ותרצה: "אלא הכי קאמר: לא טעמנו טעם שינה, דהוּוּ מנמנמי אכתפא דהדיי". שינה לא היתה כאן – נמנום היה. ואכתי תימה: והלא נמנום זה גדר של שנת ארעי לו, ושנת ארעי אסורה אף היא חוץ לסוכה (ראה: סוכה כו ע"א)⁶.

ושמא פתרון שתי התמיהות חד הוא. בעזרה אין צורך בסוכה, לא לאכילה ולא לשינה. שם מקום הדגשת הפן האחר של סוכות, לא הפן המסתגר והמתכנס, אלא הפורץ את הגבולות; הפנים האוניברסליות של החג. ואולי אחר הוא הטעם: המקדש עצמו כמוהו כסוכה, שכן את התפקיד שממלאת הסוכה אצל כל אחד מישראל ממלאים המקדש והעזרה עבור כלל ישראל. ישיבה בסוכה קרויה בספר הזוהר (וי' קג, א) ישיבה "בצילא דמהימנותא" (=בצל האמונה). ואין לך מקום הראוי להיחשב מקום האמונה כבית המקדש.

4. ועוד: סוכות כבר היו במדבר, ועל אלו הסוכות חוגגים. ואילו בדי' מינים מסתבר שהיו חייבים רק עם כניסתם לארץ. אכן בעוד שבהליכה במדבר הרי הם עם לבדד, הרי שעם כניסתם כבר מוצב לפניהם להיות ממלכת כהנים ואור לגויים, אשר על כן כתבו את התורה בשבעים לשון. ראה סוכה לו ע"א.
5. וראה על כך דיון ב"דבר מלכות" לאדמו"ר החב"די, ערש"ק תצא, תשנ"א. וראה עוד במאמרו של הר"י זולדן "ויעשו להם סכות... ובחצרות בית האלוקים", "שמעתין" גיליון 91, עמ' 23-24.
6. ראה סוכה כו ע"א. וראה בערכין ג ע"ב, שכהנים בזמן עבודה פטורים מן הסוכה. ואפשר שהשתתפות בשמחת בית השואבה במקדש גדר עבודה יש לה. וראה לשון הרמב"ם בסוף הלכות לולב, בהתייחסו לשמחת בית השואבה: "השמחה שישמח אדם בעשיית המצווה ובאהבת האל שציווה בהן, עבודה גדולה היא". וכיוון שכך יש כאן פטור של העוסק במצווה פטור מן המצווה. וראה עוד בשו"ת תשב"ץ, ח"א, סי' ק.

ה

ממאפייניו של חג הסוכות – השמחה: "אע"פ שכל המועדות מצוה למוח בהן, בחג הסוכות היתה במקדש יום שמחה יתירה, שנאמר: 'ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים... מצווה להרבות בשמחה זו...' (רמב"ם, הלכות לולב, פ"ח, הי"ב ואילך).

דומה שהשמחה היתרה נובעת גם מכך שלאילו הימים נתנקזו יחד מעיינות השמחה של הרגלים הקודמים, עם אלו של הימים הקרויים נוראים. שכן לאמתו של דבר אף אלו – ימי ר"ה ויוה"כ – ימי שמחה הם, ושמחה יתרה. ודבר זה מן המקרא ומדברי חכמים למדנו. מן המקרא לגבי ראש השנה, שכך השמיעו עזרא ונחמיה לעם ביום ראש השנה: "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו... כי חדת ה' היא מעוזכם" (נח' ח'), וכך היה: "וילכו כל העם לאכל ולשתות ולשלח מנות ולעשות שמחה גדולה..." (שם יב).

ומדברי חכמים לגבי יוה"כ: "לא היו ימים טובים לישראל... וכיום הכפורים" (משנה, סוף תענית). נמצא, שימי הסוכות הם תמציתם של מועדי השנה כולה, והשמחה שבהם היא תכליתם של המועדים כולם.